

Roman Drozd

Zasady rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych w ramach akcji "Wisła"

Słupskie Studia Historyczne 3/jorek, Adam Suchoński, 97-112

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman DROZD

Zasady rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych w ramach akcji „Wisła”

W lipcu 1944 r. ziemie polskie między Bugiem a Wisłą zostały zajęte przez wojska radzieckie. Władzę na tym terenie objął, utworzony z inicjatywy J. Stalina, Polski komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN). 26 czerwca 1944 r. PKWN podjął decyzję o uznaniu rzeki Bug jako granicę polsko-radziecką. Było to zgodne z wcześniejszą uchwałą Krajowej Rady Narodowej z 23 stycznia 1944 r¹. Ostatecznie wschodnią granicę Polski ustalono w układzie polsko-radzieckim z 16 sierpnia 1945 r.

Mimo przesunięcia wschodniej granicy Polski na rzekę Bug, po stronie polskiej pozostała znaczna, licząca kilkaset tysięcy osób mniejszość ukraińska, białoruska i litewska. Najliczniejszą z nich stanowiła ludność ukraińska. według najnowszych badań liczyła ona około 700 tys. osób². Ukraińcy zamieszkiwali głównie powiaty województwa rzeszowskiego (Gorlice, Jarosław, Przeworsk, Łańcut, Rzeszów, Jasło, Lesko, Lubaczów, Przemyśl, Sanok, Krosno, Brzozów), województwa

¹ A. Albert: *Najnowsza historia Polski, cz. 2, 1939-1945*. Warszawa 1989, s. 417 i 436.

² CA MSW, MAP, sygn. 184. Pismo Starosty Powiatowego Nowosądeckiego do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie z 30 stycznia 1946 r. W zawartym tam opisie ulotki ukraińskiej podana jest liczba 1 mln. Ukraińców w Polsce. Na 650 tys. szacują ich A. B. Szcześniak, W. Z. Szota, w pracy: *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa 1973, s. 213 (dalej cyt.: A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*). A. Maryański: *Narodowości świata*. Warszawa 1988, s. 21-22 podaje liczbę 600 tys. osób. Również taką liczbę przyjmuje T. A. Olszański: *Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*. „Więź” 1991, nr 11-12, s. 228. I. Blum: *Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej. Walki z bandami UPA*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 1, s. 3. Podaje, że w Polsce w 1944 roku znajdowało się 1 mln. Ukraińców.

lubelskiego (Biłgoraj, Kraśnik, Chełm, Hrubieszów, Krasnystaw, Tomaszów, Włodawa, Lubartów, Zamość) i województwa krakowskiego (Nowy Sącz, Nowy Targ).

PKWN od początku swego istnienia stanął na stanowisku rozwiązania kwestii ukraińskiej poprzez całkowite wysiedlenie Ukraińców z Polski³. W tym celu 9 września 1944 r. zawarł z Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką (USRR) układ o przesiedleniu ludności polskiej z Ukrainy do Polski, a ludności ukraińskiej z Polski do USRR. Szczegółową interpretację tego układu zawierała „Instrukcja dotycząca układu zawartego przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego z rządem Ukraińskiej Sowieckiej Socjalistycznej Republiki w przedmiocie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski i obywateli polskich z terytorium USRR” z września 1944 r.⁴. Stwierdzono w niej, że przesiedleniu podlegają z Polski wszystkie osoby narodowości ukraińskiej, ruskiej i rusińskiej zamieszkujące powiaty: chełmski, hrubieszowski, tomaszowski, lubartowski, jarosławski, przemyski, krasnystawski, biłgorajski, włodawski oraz inne powiaty Polski, w których mogli się znaleźć Ukraińcy. We wspomnianej instrukcji zastrzeżono, że przesiedlenie jest dobrowolne i w związku z tym żaden przymus bezpośredni czy też pośredni nie mógł być stosowany. Zgłoszenie o zamiarze przesiedlenia można było złożyć w formie pisemnej lub ustnej⁵.

Zgodnie z układem z 9 września 1944 r. akcja przesiedleńcza ludności ukraińskiej rozpoczęła się 15 października 1944 r. Do 3 września 1945 r. przesiedlono 221 321 Ukraińców (w tym z województwa lubelskiego 137 313 osób⁶) co stanowiło mniej niż 50 % osób przewidzianych do przesiedlenia⁷. Wobec tak słabych wyników akcji

³ K. Kersten: *Kształtowanie się stosunków ludnościowych. w: Polska Ludowa 1944-1950. Przemiany społeczne.* Wrocław 1974, s. 95-96.

⁴ APW, PUR, sygn. 2. Instrukcja dotycząca układu zawartego przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego z rządem Ukraińskiej Sowieckiej Socjalistycznej Republiki w przedmiocie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski i obywateli polskich z terytorium USSR.

⁵ Tamże.

⁶ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.480. Sprawozdanie o zakończeniu ewakuacji ludności ukraińskiej z terenów województwa lubelskiego na tereny ZSRR.

⁷ A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 231.

wysiedleńczej władze polskie postanowiły przyspieszyć wysiedlenie włączając do niego wojsko. Na teren południowo-wschodniej Polski skierowano 8 i 9 Dywizję Piechoty w ramach utworzonej grupy Operacyjnej „Rzeszów” i 3 Dywizję Piechoty. Do 13 lipca 1946 r. GO „Rzeszów” wysiedliła 205 236 osób⁸, a 3 DP – 54 981 ludzi⁹. Ogółem w latach 1944-1946 przesiedlono do USRR 487 398 osób narodowości ukraińskiej, w tym z województwa rzeszowskiego 273 330 osób, z lubelskiego – 193 975 i krakowskiego 20 093¹⁰

Wysiedlenie ludności ukraińskiej do USRR w latach 1944-1946 nie rozwiązało problemu ukraińskiego w Polsce. Na terenie południowo-wschodnich województw państwa polskiego pozostały rodziny ukraińskie, które uniknęły przesiedlenia. Pod koniec 1946 r. władze oceniały ich liczbę na 20 tys. osób, a w kwietniu 1947 r. na 80 tys. ludzi¹¹.

Pozostająca w państwie polskim ludność ukraińska stanowiła oparcie dla działających na terenie południowo-wschodniej Polski oddziałów UPA. Na przełomie 1946-1947 r. działały w Polsce cztery kurenie UPA: „Bajdy” i „Rena” w rejonie Leska, Sanoka i Przemyśla; „Zaluzniaka” w powiecie jarosławskim i lubaczowskim oraz „Berkuta” w rejonie Hrubieszowa i Tomaszowa Lubelskiego. Oprócz tych kurenii działały samodzielne sotnie „Bryla”, „Smyrnegó” i „Wołodi”. Ogółem siły UPA wynosiły wówczas około 1500 ludzi¹².

W planach władz polskich dotyczących rozwiązania kwestii ukraińskiej UPA odgrywała drugorzędną rolę. Z jednej strony utrudniała

⁸ Liczbę tę otrzymano odejmując od łącznej liczby wysiedlonych w drugim etapie Ukraińców, liczbę wysiedlonej ludności ukraińskiej przez 3 Dywizję Piechoty.

⁹ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.480. Sprawozdanie o zakończeniu ewakuacji ludności ukraińskiej z terenów województwa lubelskiego na tereny ZSRR.

¹⁰ Obliczenia autora na podstawie danych A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 231.

¹¹ I. Blum: *Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1944-1948. Szkice i dokumenty*. Warszawa 1968, s. 95 (dalej cyt.: I. Blum: *Z dziejów Wojska Polskiego...*).

¹² E. Misiło: *Ukrajinci u Polscei (1944-1947): geneza akcji „Wisła”*. w: *Ukrajina i Polska między minyłym i majbutnim*. Lwów 1991, s. 13 (dalej cyt.: E. Misiło, *Ukrajinci u Polscei...*); A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 428-431, podają liczbę 2 500 osób walczących w UPA, a w rozbiću na poszczególne sotnie i 623 osoby. Tak samo M. Jaworski: *Korpus Bezpieczeństwa Wewnetrznego 1945-1965*. Warszawa 1984, s. 156 i H. Dominiczak: *W walce o Polskę Ludową. Udział Wojska Polskiego w przeobrażeniach ustrojowo-społecznych i gospodarczych 1944-1948*. Warszawa 1980, s. 112.

realizację tego celu, a z drugiej stwarzała władzom możliwość usprawiedliwienia najbardziej niehumanitarnych posunięć wobec Ukraińców. Charakterystyczne było to, że w tamtym czasie UPA nie stanowiła poważniejszego zagrożenia dla państwa i władz polskich. Dowodem tego może być raport płk. Jana Bieleckiego, dowódcy, działającej od dwóch lat w Bieszczadach, 8 DP. 10 lutego 1947 r. zwrócił się on do ministra obrony narodowej marszałka Polski Michała Roli-Żymierskiego z propozycją wycofania podległej mu dywizji do garnizonu w Łodzi, gdyż jak pisał: „w terenie panuje względny spokój. Komunikacja samochodowa i kołowa – ta, która w pierwszej połowie 1946 r. nie mogła odbywać się bez specjalnej ochrony wojskowej – dzisiaj odbywa się normalnie bez obawy na ewentualne napady bandytów. Teren jest opanowany przez wojsko i władze bezpieczeństwa, a grupki bandyckie, pojawiające się sporadycznie w południowym i południowo-wschodnim przygranicznym pasie – są w dalszym ciągu tropione przez nasze oddziały i niszczone”¹³.

Władze polskie chciały kontynuować przesiedlenie ludności ukraińskiej do USRR, lecz spotkały się z odmową rządu radzieckiego. W tej sytuacji postanowiły one rozwiązać problem ukraiński w Polsce drogą polonizacji Ukraińców. Temu celowi miało służyć przesiedlenie i rozproszenie ich na Ziemiach Odzyskanych¹⁴. Aby usprawiedliwić to zamierzenie, władze polskie stwierdziły, że przesiedlenie ludności ukraińskiej dokonuje się w imię walki z ukraińskim podziemiem zbrojnym¹⁵.

¹³ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.630. Raport dowódcy 8 DP płk. J. Bieleckiego dla ministra obrony narodowej marszałka Polski M. Żymierskiego z 10 lutego 1947 r.

¹⁴ CA MSW, MAP, sygn. 134. Sprawozdanie sytuacyjne Wojewody Rzeszowskiego za listopad 1946 r. z 13 grudnia 1946 r.; M. Truchan: *Akcja „Wisła”*. „Widnowa”, 1985, nr 2, s. 56; I. Hrywna: *Ukraińcy w województwie olsztyńskim*. „Inicjatywy Warmińskie” 1989, nr 4, s. 36; M. Winnicki: *Osadnictwo ludności ukraińskiej w województwie olsztyńskim*. Olsztyn 1965, s. 13; E. Miśiło: *Ukrajinci u Polsce...*, s. 12-13; H. Dominiczak: *Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego w latach 1945-1950*. Zielona Góra 1975, s. 96; T. Kuzio: *Między młotem a kowadłem – ukraińska mniejszość narodowa w Polsce*. „Kontakt” 1985, nr 1, s. 68.

¹⁵ F. Kusiak: *Osadnictwo wiejskie w środkowych i północnych powiatach Dolnego Śląska w latach 1945-1949*. Wrocław 1982, s. 121; L. Kosiński: *Procesy ludnościowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945-1960*. Warszawa 1963, s. 54-56; J. Gerhard: *Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WiN na południowo-wschodnich obszarach Polski*.

Propagandowo posłużyły się one śmiercią wiceministra obrony narodowej gen. broni Karola Świerczewskiego, który 28 marca 1947 r. zginął, w nie dokońca wyjaśnionych okolicznościach, pod Jabłonką¹⁶. Opinii publicznej podano, że przymusowe przesiedlenie Ukraińców jest konsekwencją zabójstwa „popularnego generała” przez sotnię „Chrina”.

Prace nad przygotowaniem przesiedlenia Ukraińców na Ziemię Odzyskane rozpoczęły się jeszcze przed śmiercią gen. Świerczewskiego. Już w styczniu 1947 r. władze przystąpiły do organizacyjno-technicznego opracowania całej akcji. W tym też miesiącu Sztab generalny WP wydał rozkaz podległym sobie oddziałom na terenie południowo-wschodniej Polski, sporządzenia spisów rodzin ukraińskich, które uniknęły przesiedlenia do USRR¹⁷. W lutym 1947 r. gen. bryg. Stefan Mossor po odbyciu inspekcji w Wojewódzkich Komitetach Bezpieczeństwa w Katowicach, Krakowie i Lublinie w piśmie do ministra obrony narodowej marszałka Polski Michała Roli-Żymierskiego napisał: „Wiele jednostek, a nawet rodzin ukraińskich ukryło się w lasach lub

„Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 4, s. 325; A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 424-427. K. Pudło nawet stwierdza: „Potrzeba odizolowania przy tej akcji militarnej [walki z UPA-RD] ludności cywilnej pochodzenia ukraińskiego z pobudek humanitarnych i taktyczno-operacyjnych przesądziła o administracyjnym jej przesiedleniu na zaludniane jeszcze ziemie zachodnie i północne”. (K. Pudło, *Łemkowie: Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947-1985*. Wrocław 1987, s. 28-29). Trudno zgodzić się z tym poglądem, a zwłaszcza z humanitarnymi pobudkami podjęcia decyzji o akcji wysiedleńczej.

¹⁶ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.613. Sprawozdanie Komisji Śledczej w sprawie zabójstwa gen. Świerczewskiego; tamże, Raport o okolicznościach śmierci gen. broni Świerczewskiego z 11 kwietnia 1947 r.; tamże, Raport Szefa Wydziału Operacyjnego Oddziału III Sztabu Generalnego WP ppłk. Kossowskiego; tamże, Raport ppłk. Gerharda dotyczący śmierci gen. Świerczewskiego z 29 marca 1947 r.; tamże, Raport gen. Więckowskiego do Ministerstwa Obrony Narodowej z 2 kwietnia 1947 r.; tamże, Raport kpt. Cesarskiego do Szefa Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP z 14 kwietnia 1947 r.; CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.644. Raport z przesłuchania jeńców sotni „Chrina” w sprawie zasadzki i zamachu dokonanego na osobie gen. broni Świerczewskiego.

¹⁷ Rozkaz dowódcy 9 DP płk. I. Wieliczki w sprawie sporządzenia ewidencji ludności ukraińskiej z 31 stycznia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”. Dokumenty*. Opr. E. Misio. Warszawa 1993, s. 42-43 (dalej cyt.: *Akcja „Wisła”...*); S. Łach: *Osadnictwo ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej*. Referat wygłoszony na sesji naukowej poświęconej akcji „Wisła”. Szczecin, czerwiec 1992, s. 3 (maszynopis).

miejsowościach przygranicznych na terenie Czechosłowacji i wrócić potem do swoich siedzib, stanowiąc bazę dla band UPA i niebezpieczeństw wszelkiej irredenty na przyszłość. Ponieważ Związek Radziecki nie przyjmuje już obecnie tych rodzin, wydaje się rzeczą konieczną, aby na wiosnę przeprowadzić energiczną akcję przesiedleń tych ludzi pojedynczymi rodzinami w rozproszeniu na całych Ziemiach Odzyskanych, gdzie szybko się zasymilują”¹⁸.

27 marca 1947 r. gen. bryg. S. Mossor wysunął na posiedzeniu Państwowej Komisji Bezpieczeństwa propozycję wysiedlenia ludności ukraińskiej z województwa rzeszowskiego. Propozycja została przyjęta i przekazana Biuru Politycznemu Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej¹⁹. W tym też dniu z żądaniem przesiedlenia ukraińców na Ziemię Odzyskane wystąpił Wydział Operacyjny Oddziału III Sztabu Generalnego WP²⁰. Następnego dnia zginął gen. K. Świerczewski. (Być może dokonywana przez niego inspekcja oddziałów wojskowych rozlokowanych na terenie województwa rzeszowskiego wiązała się z przygotowaniem do akcji przesiedleńczej). 29 marca 1947 r. zostało zwołane Biuro Polityczne KC PPR w składzie: Władysław Gomułka, Bolesław Bierut, Roman Zambrowski, Jakub Berman, Hilary Minc, Stanisław Radkiewicz, Marian Spychalski i Aleksander Zawadzki, na którym w ramach akcji represyjnej wobec ludności ukraińskiej postanowiono: „W szybkim tempie przesiedlić Ukraińców i rodziny mieszane na tereny Odzyskane (przede wszystkim Prus płn.), nie tworząc zwartych grup i nie bliżej niż 100 km od granicy”²¹.

30 marca 1947 r. Sztab 9 dywizji Piechoty opracował wnioski dotyczące usprawnienia dalszej walki z oddziałami UPA. We wnioskach

¹⁸ Sprawozdanie zastępcy Szefa Sztabu Generalnego WP gen. bryg. S. Mossora z inspekcji Wojewódzkich Komitetów Bezpieczeństwa w Katowicach, Krakowie i Lublinie do ministra obrony narodowej marszałka Polski M. Żymierskiego z 20 lutego 1947 r. w: E. Misiło: *Akcja „Wisła”*. „Mówią Wieki” 1991, nr 3, s. 2.

¹⁹ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.643. E. Misiło: *Ukrajinci u Polsce...*, s. 14.

²⁰ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.471. Charakterystyka stanu bezpieczeństwa kraju w okresie od 1 do 25 marca 1947 r. opracowana przez Wydział Operacyjny Oddziału III Sztabu Generalnego WP z 27 marca 1947 r.

²¹ AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół nr 3 z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 29 marca 1947 r.

domagano się wysiedlenia ludności ukraińskiej, mieszanych rodzin polsko-ukraińskich i Polaków, którzy udzielali pomocy UPA oraz rozproszenia wszystkich po całym terenie Ziem Odzyskanych tak, aby nigdzie nie tworzyli oni zwartych grup osadniczych. Jednocześnie domagano się zorganizowania obozów odosobnienia dla Ukraińców podejrzanych o współpracę z UPA oraz powołania sądów doraźnych. Opowiedziano się również za likwidacją całego ruchomego mienia ukraińskiego i prowadzeniem osadnictwa polskiego na gospodarstwach poukraińskich²². Powyższe wnioski zostały przyjęte przez Wojewódzki Komitet Bezpieczeństwa w Rzeszowie w dniu 30 marca 1947 r.²³

Sprawę przesiedlenia ludności ukraińskiej poruszano niemal na wszystkich posiedzeniach Biura Politycznego, aż do października 1947 r. Jest rzeczą charakterystyczną, że w protokołach z tych posiedzeń nie wymienia się UPA, lecz operuje się pojęciem ludności ukraińskiej. 11 kwietnia 1947 r. na kolejnym posiedzeniu Biura Politycznego zobowiązano wiceministra administracji publicznej Władysława Wolskiego, który jednocześnie pełnił bezpośredni nadzór nad Państwowym Urzędem Repatriacyjnym (PUR), do przedstawienia planu przesiedlenia Ukraińców. Powołano sztab do przeprowadzenia akcji wysiedleńczej. Znaleźli się w nim: gen. Stefan Mossor – po linii wojskowej, płk Grzegorz Korczyński – przedstawiciel Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, ppłk. Juliusz Hübner – przedstawiciel Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego²⁴.

12 kwietnia 1947 r. odbyło się posiedzenie Państwowej Komisji Bezpieczeństwa, na którym omówiono sprawę przesiedlenia ludności ukraińskiej. W. Wolski przedstawił plan rozmieszczenia Ukraińców w województwie szczecińskim i olsztyńskim oraz wskazał Katowice i Lublin jako punkty kierunkowe transportów z wysiedloną ludnością ukraińską. Gen. Mossor omówił metody akcji przesiedleńczej. Jedno-

²² CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.471. Wnioski Sztabu 9 DP dotyczące walki z podziemiem na terenie województwa rzeszowskiego z 30 marca 1947 r.

²³ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.471. Raport nr 22 z posiedzenia Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa w Rzeszowie dla Państwowej Komisji Bezpieczeństwa z 30 marca 1947 r.

²⁴ AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 11 kwietnia 1947 r.

cześciej polecono gen. Mossorowi opracowanie planu akcji wysiedleńczej ludności ukraińskiej²⁵.

17 kwietnia 1947 r. Państwowa Komisja Bezpieczeństwa wydała instrukcję organizacyjną dla Grupy Operacyjnej „Wisła”²⁶, której postawiono zadanie walki z oddziałami UPA oraz, przy współudziale PUR-u, przesiedlenie całej ludności ukraińskiej na Ziemię Odzyskane, osiedlając ją tam w możliwie największym rozproszeniu²⁷.

Wraz z przygotowaniem planów wysiedleńczych ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła”, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) opracowało instrukcję dotyczącą zasad rozmieszczenia rodzin ukraińskich na Ziemiach Odzyskanych. Niestety do chwili obecnej nie udało się jej odnaleźć w dostępnych zbiorach archiwalnych. O istnieniu takiej instrukcji świadczą, zachowane w Archiwum Akt Nowych, zarządzenia Departamentu Osiedleńczego Ministerstwa Ziem Odzyskanych (MZO), które powołują się na instrukcję MBP. Na ich podstawie można jednak określić zasady rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych.

W kwietniu 1947 r. MZO opracowało plan ewakuacyjny ludności ukraińskiej. Zalecano w nim, aby rodziny z transportów o opinii ujemnej, tzn. wrogo nastawione do państwa polskiego, nie mogły być skierowane w ilości większej jak jedna rodzina do jednej wsi. Z kolei rodziny z transportów o opinii dodatniej, tzn. lojalne wobec państwa polskiego, mogły być osiedlane po kilka rodzin w jednej gromadzie²⁸. W praktyce rodziny ukraińskie zostały podzielone na kategorie w zależności od stosunku do państwa polskiego. Do kategorii „A” zaliczono wszystkie osoby, które były notowane przez UB, do kategorii „B” – notowane przez wywiad wojskowy i do „C” – notowane przez dowódcę oddziału wysiedlającego. Poza tymi grupami, bez oznaczenia literowego, znalazły się osoby, uważane przez władze za lojalne wobec

²⁵ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.643. Protokoł nr 20 z posiedzenia Państwowej Komisji Bezpieczeństwa z 12 kwietnia 1947 r.

²⁶ Zarządzenie podpisał minister bezpieczeństwa publicznego S. Radkiewicz i minister obrony narodowej M. Żymierski.

²⁷ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.511. Zarządzenie Państwowej Komisji Bezpieczeństwa dla GO „Wisła” z 17 kwietnia 1947 r.

²⁸ AAN, MZO, sygn. 784. Plan ewakuacyjny dla akcji „Wisła”.

państwa polskiego²⁹. Rodziny zaliczone do kategorii „A” lub „B” mogły być osiedlone tylko po jednej rodzinie w jednej gromadzie, a do kategorii „C” – po kilka w jednej wsi³⁰.

Dokładniejszy sposób rozmieszczenia osadników ukraińskich określiło MZO w czerwcu 1947 r., czyli w trakcie trwania akcji „Wisła”. 27 czerwca 1947 r. Departament Osiedleńczy MZO powiadomił telefonogramem Wojewodę Szczecińskiego o zasadach rozmieszczania ludności ukraińskiej. W telefonogramie stwierdzono, że MBP wymaga, aby spod osadnictwa ukraińskiego wyłączyć pas o szerokości 50 km od granic lądowych i 30 km od granic morskich. Jednocześnie zastrzeżono, że w jednej wsi można było osiedlić 5 rodzin ukraińskich, a w wyjątkowych przypadkach 10 rodzin³¹.

Powyższe ograniczenia osadnicze zostały sprecyzowane w instrukcji Departamentu Osiedleńczego MZO z 31 lipca 1947 r. Stwierdzono tam, że osadników z akcji „Wisła” należy osiedlać poza 50 km pasem od granic lądowych i 30 km pasem od granicy morskiej oraz w odległości 30 km od miast wojewódzkich. zgodnie z instrukcją, ludność ukraińska miała być równomiernie rozmieszczona po całym powiecie tak, aby jej liczba nie przekroczyła 10% danej gromady. W razie braku gospodarstw indywidualnych, można było rodziny ukraińskie dosiedlić do osadników polskich w folwarkach lub osiedlić ich w majątkach do 200 ha, z możliwością dosiedlenia tam rodzin polskich. Udział osadników ukraińskich w majątkach nie mógł również przekroczyć 10% przebywających tam rodzin. W takim samym stosunku zalecano rozmieszczać osadników ukraińskich skierowanych do pracy w Państwowych Nieruchomościach Ziemiach³².

W instrukcji MZO z 31 lipca 1947 r. dotyczącej zasad rozmieszczania ludności ukraińskiej, ograniczono możliwości przenoszenia się osad-

²⁹ Instrukcja dowództwa GO „Wisła” dla komendanta pułkowego punktu zbornoego z 23 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”*. Dokumenty. Opr. E. Misiło. Warszawa 1993, s. 163-164.

³⁰ AAN, MZO, sygn. 784. Sprawozdanie Departamentu Inspekcji MZO dla wiceministra MZO Józefa Dubiela z rozmieszczenia osadników z akcji „W” z 21 października 1947 r.

³¹ AAN, MZO, sygn. 1032. Telefonogram Departamentu Osiedleńczego MZO do Wojewody Szczecińskiego z 27 czerwca 1947 r.

³² APW, UWW, sygn. IX/270. Instrukcja MZO dotycząca zasad rozmieszczania osadników z akcji „Wisła” z 31 lipca 1947 r.

ników z akcji „Wisła” do innych powiatów Ziemi Odzyskanych. Zezwolenie na przesiedlenie mogły otrzymać jedynie osoby, które chciały połączyć się ze swoją rodziną, jeżeli przed wysiedleniem mieszkali we wspólnym gospodarstwie oraz starcy i osoby niezdolne do pracy, w celu zamieszkania u swoich krewnych na Ziemiach Odzyskanych. Zezwolenia na zmianę zamieszkania w obrębie województwa wydawał Wydział Osiedleńczy urzędu Wojewódzkiego w porozumieniu z władzami bezpieczeństwa, zaś w przypadku przesiedlenia się do innego województwa – MZO, na wniosek urzędu wojewódzkiego, uzgodnionego z władzami bezpieczeństwa. Wogóle nie wydawano zezwoleń na powrót lub wyjazd do dawnych miejsc zamieszkania³³.

W ramach akcji „Wisła” ludność ukraińską osiedlono w 6 województwach Ziemi Odzyskanych. W województwie olsztyńskim w 17 powiatach rozmieszczono 13 621 rodzin ukraińskich, czyli 55 518 osób. Najwięcej osób narodowości ukraińskiej osiedlono w powiatach: węgorzewskim – 7 427 osób, braniewskim – 6 675, pasłęckim – 5 893, kętrzyńskim – 5 102, iławskim – 4 878, moraskim – 4 175, giżyckim – 3 615, lidzbarskim – 3 464, iławeckim – 3 326, bartoszyckim – 2 951, reszelskim – 2 851 i ostródzkim – 1 598 osób. Najmniej ludności ukraińskiej osiedlono w powiatach: nidzickim – 940 osób, szczycieńskim – 797, mrągowskim – 650, olsztyńskim – 610 i piskim – 566 osób³⁴. Odsetek ludności ukraińskiej w województwie olsztyńskim do ogółu mieszkańców tego województwa wynosił 11,5%³⁵.

W województwie szczecińskim w 18 powiatach osiedlono 11 330 rodzin ukraińskich, czyli 48 123 osoby. Najwięcej ludności ukraińskiej znalazło się w powiatach: człuchowskim – 6 980 osób, stargardzkim – 3 855, szczecineckim – 3 626, koszalińskim – 3 581, słupskim – 3 260, gryfickim – 2 850, wałeckim – 2 668, kołobrzeskim – 2 629, sławieńskim – 2 623, łobezkim – 2 175, miasteckim – 2 153 i drawskim – 2 082 osoby. Najmniej osób narodowości ukraińskiej osiedlono

³³ Tamże.

³⁴ APO, UW, sygn. 1368. Wykaz transportów i rodzin ukraińskich osiedlonych w województwie olsztyńskim w ramach akcji „Wisła” w okresie od 2 maja do 24 sierpnia 1947 r.

³⁵ AAN, MZO, sygn. 784. Notatka służbowa sporządzona przez podreferenta Departamentu Osiedleńczego MZO dotycząca rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych z sierpnia 1947 r.

w powiatach: bytowskim – 1 875, białogardzkim – 1 845, choszczeńskim – 1 694, myśliborskim – 1 599, przyckim – 1 450 i nowogardzkim – 1 178 osób³⁶. Odsetek ludności ukraińskiej w województwie szczecińskim w stosunku do ogółu mieszkańców tego województwa wynosił 8,2%³⁷.

W województwie wrocławskim w 14 powiatach osiedlono 4 685 rodzin ukraińskich, czyli 21 011 osób. Najwięcej ludności ukraińskiej rozmieszczono w powiatach: wołowskim – 2 869 osób, lubińskim – 2 630, legnickim – 2 152, oleśnickim – 2 010, głogowskim – 1 895, kożuchowskim – 1 534, szprotawskim – 1 033. Najmniej osób narodowości ukraińskiej rozmieszczono w powiatach: milickim – 919, górawskim – 876, trzebnickim – 737 i namysłowskim – 147 osób³⁸. Odsetek ludności ukraińskiej w województwie wrocławskim do ogółu mieszkańców tego województwa wynosił 5,9%³⁹.

W województwie poznańskim na Ziemi Lubuskiej w 10 powiatach osiedlono 1 743 rodziny ukraińskie, czyli 7 521 osób. Najwięcej rozmieszczono ich w powiatach: strzeleckim – 1 595 osób, pilskim – 1 172 i świebodzińskim – 1 117 osób. Najmniejszą ilość osób narodowości ukraińskiej osiedlono w powiatach: międzyrzeckim – 830, skwierzyńskim – 748, gorzowskim – 657, sulęcimskim – 620, zielonogórskim – 437, wschowskim – 258 i krośnieńskim – 87 osób⁴⁰. Odsetek ludności ukraińskiej na Ziemi Lubuskiej do ogółu jej mieszkańców wynosił 3,7%⁴¹.

³⁶ AAN, MZO, sygn. 787. Sprawozdanie z przebiegu akcji „W” na terenie województwa szczecińskiego z 27 września 1947 r.

³⁷ AAN, MZO, sygn. 784. Notatka służbowa sporządzona przez podreferenta Departamentu Osiedleńczego MZO dotycząca rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych z sierpnia 1947 r.

³⁸ AAN, MZO, sygn. 788. Wykaz przesiedleńców z akcji „W” osiedlonych na terenie województwa wrocławskiego na dzień 31 października 1947 r.

³⁹ AAN, MZO, sygn. 784. Notatka służbowa sporządzona przez podreferenta Departamentu Osiedleńczego MZO dotycząca rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych z sierpnia 1947 r.

⁴⁰ AAN, MZO, sygn. 791. Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu. Ekspozytura w Gorzowie do Departamentu Osiedleńczego MZO z 12 grudnia 1947 r.

⁴¹ AAN, MZO, sygn. 784. Notatka służbowa sporządzona przez podreferenta Departamentu Osiedleńczego MZO dotycząca rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych z sierpnia 1947 r.

W województwie gdańskim w 6 powiatach osiedlono 1 327 rodzin ukraińskich, czyli 5 371 osób. Największą liczbę ludności ukraińskiej rozmieszczono w powiatach: lęborskim – 1 320 osób, sztumskim – 954, kwidzyńskim – 935 i gdańskim – 919. Z kolei najmniej Ukraińców osiedlono w powiecie: elbląskim – 706 i malborskim – 537 osób⁴². Odsetek ludności ukraińskiej w województwie gdańskim w stosunku do ogółu mieszkańców tego województwa wynosił 4,7%⁴³.

Osadnictwem ludności ukraińskiej zostały objęte również 2 powiaty województwa białostockiego. W powiecie ełskim osiedlono 174 rodziny (726 osób), a oledzkim 78 rodzin (265 osób)⁴⁴. Ogółem w ramach akcji „Wisła” osiedlono na Ziemiach Odzyskanych ok. 150 tys. osób narodowości ukraińskiej.

Po zakończeniu akcji „Wisła” okazało się, że ludność ukraińska została osiedlona niezgodnie z instrukcjami dotyczącymi zasad rozmieszczenia rodzin ukraińskich. Przy osiedlaniu osób narodowości ukraińskiej władze terenowe kierowały się przede wszystkim chłonnością poszczególnych wsi. W województwie szczecińskim jedynym kryterium przy rozmieszczeniu ludności ukraińskiej było posiadanie przez nich inwentarza żywego – na majątki PNZ⁴⁵.

Również nie przestrzegano zalecenia, aby w jednej wsi umieszczać tylko jedną rodzinę kategorii „A” lub „B”. Należy zaznaczyć, że władze terenowe, często nie mając list rodzin ukraińskich z podziałem na kategorie, nie wiedziały jakiej kategorii były osiedlane rodziny. Poza tym ilość wsi w powiecie była mniejsza od kierowanej tam ilości rodzin ukraińskich kategorii „A” i „B”. Na przykład, w powiecie słupskim na 190 gromad otrzymano 533 rodziny, a w powiecie człuchowskim na 88 wsi – 333 rodziny kategorii „A” i „B”⁴⁶.

⁴² AAN, MZO, sygn. 785. Sprawozdanie z przeprowadzenia akcji „W” na terenie województwa gdańskiego z 10 lipca 1947 r.

⁴³ AAN, MZO, sygn. 784. Notatka służbowa sporządzona przez podreferenta Departamentu Osiedleńczego MZO dotycząca rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych z sierpnia 1947 r.

⁴⁴ AAN, ZC PUR, sygn. XII/119. Wykaz transportów z akcji „Wisła” przechodzących przez Olsztyn do innych województw z 28 lipca 1947 r.

⁴⁵ AAN, MZO, sygn. 784. Sprawozdanie Departamentu Inspekcji MZO dla wiceministra MZO Józefa Dubiela z rozmieszczenia osadników z akcji „W” z 21 października 1947 r.

⁴⁶ Tamże.

Podczas osiedlania ludności ukraińskiej, w niektórych powiatach przekroczono dziesięcioprocentowy odsetek Ukraińców do ogółu mieszkańców powiatu. Na przykład w powiecie iławeckim odsetek ten wynosił – 30,5%, węgorzewskim – 27,6%, braniewskim – 21,5%, pasłęckim – 20%, bartoszyckim – 16,4%, kętrzyńskim 13,6%, morawskim – 12,2% i giżyckim – 11% (województwo olsztyńskie)⁴⁷ oraz człuchowskim – 27,3%, stargardzkim – 16,7%, gryfickim – 13,5%, koszalińskim 11,3% i wałeckim 11,2% (województwo szczecińskie)⁴⁸. Przekroczenie tego stosunku wynikało z nadmiernego napływu ludności ukraińskiej na Ziemię Odzyskaną.

W trakcie rozmieszczania osadników z akcji „Wisła” władze terenowe nie przestrzegały zakazu osiedlania rodzin ukraińskich w pasach nadgranicznych. Tak było w powiecie braniewskim, iławeckim i węgorzewskim (województwo olsztyńskie). Z kolei w województwie szczecińskim wyłączano spod osadnictwa ukraińskiego powiaty leżące nad granicą lądową, lecz objęto nim 30 kilometrowy pas nadmorski. Na przykład w gminie Gołdź Pomorski (powiat Gryfice), odległej od morza o 13 km, osiedlono 661 osób, a w gminie Karnica – 8 km od morza – rozmieszczono 540 Ukraińców. Podobnie było w powiatach: kołobrzeskim, koszalińskim oraz sławieńskim i słupskim⁴⁹. Przy osiedlaniu ludności ukraińskiej nie zachowano również odległości od miast wojewódzkich⁵⁰ i 10 kilometrowej odległości od granicy państwa polskiego z 1939 r.⁵¹

Po osiedleniu ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych, MBP zaczęło domagać się od MZO dostosowania rozmieszczenia osadników z akcji „Wisła” do wcześniejszych zaleceń. Jednak ze względu na

⁴⁷ S. Żeromski: *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945-1949*. Olsztyn 1971, s. 97.

⁴⁸ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.511. Sprawozdanie z przeprowadzonej kontroli zasiedlenia Ziemi Odzyskanych ludnością ukraińską w ramach akcji „W” z 24 lipca 1947 r.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ APW, UWW, sygn. VI/743. Pismo Wydziału Osiedleńczego UWW do Departamentu Osiedleńczego MZO z 12 grudnia 1947 r.

⁵¹ AAN, MZO, sygn. 784. Sprawozdanie Departamentu Inspekcji MZO dla wiceministra MZO Józefa Dubiela z rozmieszczenia osadników z akcji „W” z 21 października 1947 r.

znaczłą liczbę osiedlonych rodzin ukraińskich wykonanie tych żądań było bardzo trudne, a w wielu przypadkach wręcz niemożliwe. Z tego też powodu uległy nieco zmianie zasady rozmieszczenia ludności ukraińskiej. 10 listopada 1947 r. MZO w piśmie do wojewodów Ziemi Odzyskanych zaleciło, aby nie osiedlać rodzin ukraińskich w pasie nadgranicznym lądowym do 30 km, morskim — do 10 km i w pasie 20 km od miast wojewódzkich. Zastrzeżono, że powyższe ograniczenia nie dotyczyły pasa nadgranicznego z ZSRR, gdzie miały zastosowanie przepisy ogólne⁵². MZO dopuszczało jednocześnie osiedlanie rodzin ukraińskich w gromadach o 60% faktycznie wypełnionej chłonności i w 40% teoretycznej chłonności gromady. W tym ostatnim jednak wypadku należało jak najszybciej dosiedlić do tych gromad osadników polskich. Identyczne ograniczenia osadnicze dotyczyły majątków PNZ⁵³. Całkowicie odstąpiono od zakazu rozmieszczania ludności ukraińskiej w dziesięciokilometrowym pasie od zachodnich granic państwa polskiego z 1939 r.

Po przesłaniu instrukcji o zasadach osiedlania ludności ukraińskiej, MZO poleciło wojewodom przygotowanie planów ponownych przesiedleń Ukraińców⁵⁴. Ich celem miało być dostosowanie rozmieszczenia osadników z akcji „Wisła” do wymogów stawianych przez MBP. Takie plany zostały opracowane przez urzędy wojewódzkie pod koniec 1947 r. Nie zostały one jednak w pełni, poza województwem wrocławskim, zrealizowane⁵⁵. Głównym tego powodem była zbyt duża liczba rodzin ukraińskich przypadająca na teren przeznaczony pod osadnictwo z akcji „Wisła”. Na przykład, gdyby w województwie szczecińskim i olsztyńskim rozmieszczono Ukraińców zgodnie z zaleceniami MBP, to osadnictwem ukraińskim mogłyby być objęte jedynie południowe obszary tych województw. Oznaczałoby to konieczność dokonania

⁵² AAN, MZO, sygn. 784. Instrukcja MZO dotycząca zasad rozmieszczenia osadników z akcji „Wisła” z 10 listopada 1947 r.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ APW, UWW, sygn. IX/273. Pismo Starosty Powiatowego w Środzie Śląskiej do Wydziału Osiedleńczego Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu dotyczącego ponownego przesiedlenia ludności ukraińskiej z 28 kwietnia 1948 r.

ponownego przesiedlenia kilkudziesięciu tysięcy Ukraińców, lecz wtedy przekroczonoby w powiatach dziesięcioprocentowy odsetek ludności ukraińskiej do polskiej.

Poza rozproszeniem Ukraińców władze znacznie ograniczyły ich swobodę ruchu na Ziemiach Odzyskanych. W instrukcji MZO z 10 listopada 1947 r. zalecono: „[...] swoboda ruchu osadników z akcji „W” zasadniczo ma być ograniczona. W szczególności niedopuszczalnym jest opuszczanie Ziemi Odzyskanych i powrót na dawne tereny. Dopilnowanie powyższego jednak należy pozostawić właściwym władzom bezpieczeństwa publicznego. Do nich też muszą być składane wszelkiego rodzaju podania w powyższych sprawach. Niepotrzebnym staje się pobieranie od Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego opinii do powyższego celu przez władze administracji ogólnej. Władze administracji ogólnej mają przyjmować podania od osadników z akcji „W”, wyłącznie w sprawach z zakresu zwykłego administr[owania] ogólnego, należącego do nich. Podania osadników z akcji „W”, dotyczące wszelkiego rodzaju spraw, wynikające ze specjalnych warunków tej akcji, w szczególności: sprawa przesiedleń poza ramy powiatu, wyjazdów itp. muszą być składane do Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Ponadto Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego ma być informowany o każdej sprawie, w jakiej osiedleniec z akcji „W” zwraca się do władz adm[inistracji] ogólnej. Kontakt z Pow. UBP w sprawach osiedleńców z akcji „W” ma być stały i utrzymany możliwie osobiście”⁵⁶.

Jaki był cel powyższych obostrzeń wobec ludności ukraińskiej? Odpowiedź na to pytanie daje instrukcja MZO z 10 listopada 1947 r. Stwierdzono w niej, że „[...] zasadniczym celem przesiedlenia osadników „W” [z akcji „Wisła”-RD] — czytamy w niej — jest ich asymilacja w nowym środowisku polskim. Dołożyć należy wszelkich wysiłków, aby cel ten był osiągnięty. Nie używać w stosunku do tych osadników określenia „Ukraińiec”. W wypadku przedostania się z osadnikami na Ziemię Odzyskane elementu inteligentckiego, należy taki bezwzględnie umieszczać osobno i zdala od gromad, gdzie zamieszkują osadnicy z akcji „W””⁵⁷.

⁵⁶ AAN, MZO, sygn. 784. Instrukcja MZO dotycząca zasad rozmieszczania osadników z akcji „Wisła” z 10 listopada 1947 r.

⁵⁷ Tamże.

Opisane wyżej instrukcje całkowicie podważają dotychczasowy pogląd, że przesiedlenie ludności ukraińskiej na Ziemię Odzyskane dokonało się w imię walki z UPA. Poza tym świadczą, że władze zamierzały rozwiązać problem ukraiński w Polsce poprzez wynarodowienie Ukraińców. Temu celowi miało służyć rozproszenie ludności ukraińskiej w nowych miejscach osiedlenia oraz poddanie ich ścisłemu nadzorowi urzędów bezpieczeństwa publicznego.